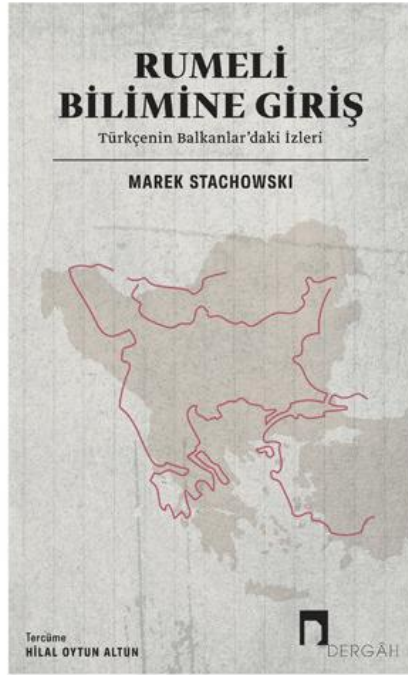

Marek Stachowski, *Rumeli Bilimine Giriş: Türkçenin Balkanlar'daki İzleri*, Çeviren Hilal Oytun Altun. 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2026, 164 sayfa, ISBN: 9786259556192.

Halil İbrahim İSKENDER*

Marek Stachowski'nin *Rumeli Bilimine Giriş*'i (*Podstawy turkologii dla balkanistów*), Hilal Oytun Altun'un Lehçe aslından titiz tercümesi ile Dergâh Yayınları'nın "Dil ve Dil Bilimi" dizisinde Ekim 2025'te yayımlandı. İlk baskının kısa sürede tükenmesi üzerine eser, Mayıs 2026'da ikinci baskısını yaptı. Bu sürat, böylesine ihtisas yüklü bir dil bilimi kitabına gösterilen sıra dışı teveccühün bariz bir göstergesidir. Türkçe baskı, tanıtım retorikinden kaçınan, yöntem ve delil örgüsünü öne çıkaran, sade bir üslupla düzenlenmiş. Mütercim, dil bilgisi bölümünün temasa odaklı alt başlıklara indirgenmesi ve sondaki Türkçe-Lehçe sözlüğün

"Türkçe kelimeler dizini"ne dönüştürülmesi gibi metni Türkçe okurlarına yakınlaştırma doğrultusundaki yazarla uyumlu editoryal tercihleri metnin

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, ORCID: orcid.org/0000-0001-6974-6538, E-posta: hiiskender@gmail.com
Şeffaflık bildirimi: Yazar, kitabın Türkçe baskısının editörü olduğundan bu yazı, hüküm bildiren bir tenkit değil, eserin içeriğini ve yöntemini tanıtan bir takdim mahiyetindedir.

akışını tercüme olduğunu unutturacak kertede hızlandırırken bazı alt başlıklardaki muhtemel ayrıntı yoğunluğunu da isabetle seyreltmektedir. Bu tercihlerin, araştırmaya giriş kolaylığı ile veri teferruatı arasındaki dengenin teminine katkısı bilhassa teslim edilmelidir.

Rumeli Bilimine Giriş, Türkçe–Balkan dilleri temasını üç tür veri üzerinden –(i) çeviri yazılı metinler, (ii) Anadolu–Rumeli ağızları, (iii) Balkan dillerindeki Türkçe unsurlar– nizami bir şekilde yeniden tertip eden öncü bir çalışma görünümündedir. Kitapta, ıstılah meselesi (“Türkçe/Türkice”, “Osmanlı Türkçesi (fasih/orta/kaba)”, “Rumeli/Balkanlar”) tarihsel kullanımlar ve mevcut yanlış eşlemeler ışığında çözümlenerek kavramlaşmadaki bulanıklığı gidermek hedeflenmektedir. Kitabın üzerine bina edildiği “Rumeli bilimi” terimi, Türk ağızları ile Balkan etnolektleri arasındaki çift yönlü ilişkileri birlikte görmeyi şart koşan şemsiye bir kavram olarak vuzuh kazanmaktadır.

Kitap, köklü bir tarihi olan Polonya Türkoloji geleneğinin, alıntı söz varlığı ve temas göstergelerinin özenle toplanması ve tarihsel–ses bilimsel tetkikin aynı düzlemde işletilmesi gibi tanımlayıcı yönlerini dizgesel bir çizgide temsil etmektedir. Bu çizgi, Stanisław Stachowski’nin (1930–2021) Balkan dillerindeki Türkçe unsurlara dair erken ve geniş kapsamlı katkılarının bir devamı mahiyetindedir. Türkolojiye çok kıymetli katkıları olan Stachowski ailesinin ikinci kuşak üyesi yazarın adeta bir mihenk taşı mesabesindeki bu kitabı bir biyolojik yetki devrinden ziyade entelektüel soy kütüğü bakımından emsalsiz bir emeğe işaret etmektedir. Kowalski, Bernštejn, Andrejčın, Sandfeld ve pek çok başka araştırmacı üzerinden hikâyenin hem Balkanistik hem Türkoloji cephesinin mazisine ışık tutmakla yazar, kitabını sadece güncel bir bilgi özeti veya dökümler olmaktan çıkarıp meseleyi geleneğiyle beraber düşünen ve düşündüren bir metin kılmaktadır.

Kapsamlı terminoloji tartışmaları kitabın eşiğini belirlemektedir. “Türkçe/Türkice”, “Osmanlı Türkçesi”, “Balkanlar/Rumeli” gibi kullanımlar salt adlandırma olmayıp bakış açısını ilam eden mercekler hükmündedir. Stachowski, bu merceklerin tarihsel yüklerini ayırarak “Osmanlı Türkçesi”nin bir tarz, bir dönem ve hatta bir merkez olarak farklı yüzlerini sarıhleştirilmektedir. Yazar, “Balkanlar” ile “Rumeli”yi de kitabın olağanüstü zariflikteki kapağının işaret ettiği gibi çizgisel haritalar üzerinden değil, temasın dilsel izleri üzerinden yeniden haritalandırıyor. Böylelikle saha, sabit bir coğrafyadan ziyade üst üste binen temas katmanları şeklinde kavranıyor;

bu kavrayışla, veri seçimi ve yorumlamasında rastlanabilecek yanıltıcı genellemeler tehlikesi baştan izale edilmiş oluyor.

Yazarın alanyazındaki mahut “Turkish/Turkic” meselesini Lehçe-İngilizce-Rusça-Almanca-Fransızca mihverinde karşılaştırarak izah etmesi ve Türkçe için “Türkçe/Türkice/Türki” üçlüsünü dizgesel bir biçimde devreye sokması, kitabı sadece “bilgi veren” bir metin olmaktan çıkarıp terim inşa eden bir kurucu metne dönüştürüyor.¹ Türk dillerinin tasnifi ve Oğuzca-Kıpçakça ayrımının Balkanlar bağlamındaki hayatiyeti, Rumencede Güney Balkanlar’daki dillerden farklı olarak Oğuzcanın yanında Kıpçakçanın da derin katmanlarının bulunması, tabii bir de Ana Bulgarcanın Rumeli tabakalaşmasında nereye konacağı türünden mülâhazalar, kitabın yoğun yapısı içinde kenarda kalıyor gibi görünse de alanda iz bırakabilecek hamlelerdir.

Kitabın ayırt edici katkılarından biri, söz dizimsel yakınlaşmalar ile yapısal ödünclemeyi aynı çatı altında buluşturarak tartışmasıdır. Kitabın muhtevası seçilmiş muayyen dosyalarla bilinçli olarak tahdit edilmiştir; dolayısıyla aslında tam da bir *Giriş* kitabından bekleneceği üzere, eksiksiz bir envanter iddiası gütmemektedir. Bu cümleden olmak üzere, Balkan Sprachbund/lig literatürü ve genel temas kuramlarıyla muhavere de muhtemelen yine kasten ana hatları işaret etmekle yetinen bir çerçevede bırakılmıştır.

Sözlük bilimsel tanıklıklar ile ağız verisinin birlikte okunması ve temasa özgü morfosentaktik davranışların itina ile ayrıştırılması, kitabın merkezî işçiliğini teşkil etmektedir. Eserde, farklı yazı gelenekleri ve farklı temas katmanlarından gelen malzeme, mukayeseli bir okuma için çeviri yazı ilkeleri, veri şeffaflığı, dizge göndermeleri ve karşı-örneklerin mecburi kullanımı gibi muhtelif ölçütler ışığında değerlendirilmektedir. Yazı çevrimi ilkelerinin tek alfabeli (Latin) aktarım lehine gerekçelendirilmesiyle farklı yazı dizgelerinden gelen verilerin karşılaştırılabilirliğini azami kılmak ve örnek kümesini disiplinler arası dolaşıma açmak hedeflenmiştir. Bu tercihler, özgün kaynaklardaki yazıbirimsel ipuçlarının hangi koşullarda korunup hangi

¹ Burada, kitaptaki Türkçe/Türkice kavramsallaştırmasının, mütercim Doç. Dr. Hilal Oytun Altun’un yaratıcı bir teklifine dayandığı hatırlatılmalıdır. Stachowski tarafından da isabetli bulunan ve benimsenen bu özgün terminolojik yeniliğin, Türkçe alanyazında uzun süredir hissedilen bir boşluğu hakkıyla dolduracağını söylemek herhâlde iddialı olmayacaktır; bkz. Marek Stachowski ve Hilal Oytun Altun, “Açıklamalı Bibliyografya 1984-2024”, *Journal of Turkology Studies*, 9/2 (2025), s. 417.

koşullarda yansızlaştırıldığının sarahaten izahını gerektirir. Kitap boyunca, okurun işini kolaylaştıran bu apaçıklık ve aktarım kolaylığı ile ses bilimsel/biçim bilimsel kanıt tasnifinin dengeli biçimde yürütüldüğü ikrar edilmelidir.

Bu çerçeveyi kurduktan sonra, yazarının yedi bölüm hâlinde kurguladığı kitabın örgüsünü, ıstılahat ve konumlandırmadan söz dizimsel yaklaşmalara, yapısal ödüncleme örneklerinden derlem seçimine kadar, odak başlıklar altında hülâsa edebiliriz.

Yazarın ibda ettiği yöntem omurgası, kanıt protokolü ilkesine dayanır: Söz dizimsel yaklaşma (özne-tümleç-yüklem dizilim esnekliği, bağlaçlı yan cümle çözümleri, adlaştırma kalıpları vb.) ile yapısal ödüncleme (yapım eklerinin işlevsel eşleşmeleri, kalıp alıntılar, ulam kaymaları) aynı analitik düzlemde okunur; her iddia karşı-örnek ve dönemlendirme ile sınanır. Bu, veriyi yalnızca örneklemeden ibaret olmayan, eş zamanlı/art zamanlı iki katmanlı bir okuma talep etmektedir; böylece aynı olgunun tarihsel seyri ile bölgesel değişkeleri birlikte gösterilir. Kitabın delillendirme örgüsü şu üç odakta düğümlenmektedir:

1. Terminoloji ve konumlandırma: Aile içi adlandırmalar (Türkçe/Türkice) ve bölgesel/kültürel etiketler (Balkanlar/Rumeli) yeniden tanımlanır; kavramsal sis dağıtılır ve çalışma evreni sınırlandırılır.
2. Söz dizimsel yaklaşma: Balkan dilleriyle temasta ortaya çıkan dizilim ve yan cümle mimarileri, Türkçenin tarihî ve çağdaş değişkeleriyle karşılaştırmalı okunur; “benzer sonuç-farklı yol” ihtimalleri için karşı-örnekler devreye sokulur.
3. Yapısal ödüncleme ve söz yapımı: Farsça kökenli yapım unsurlarının Balkan dillerindeki ekleşme süreçleri, Türkçeden alıntı fiillerin biçimsel uyarlanması ve ulam değişimleri, somut örnekler üzerinden katmanlandırılır.

Kitabın 3. bölümünde Stachowski, Németh’in Doğu/Batı Rumeli ayrımını temel çerçeve olarak korumakla birlikte mevcut tasniflerin Bulgaristan’a yoğunlaştığını, Yunanistan, Kosova, Karadağ, Bosna, Arnavutluk ve Romanya’nın büyük ölçüde ihmal edildiğini tespit ederek

Rumeli ağız tasnifinin henüz kapanmamış bir mesele olduğunu iddia etmektedir. Bölümün kurucu fikri, Rumeli ağızlarının herhangi bir Anadolu ağzının doğrudan devamı olmadığı, farklı yörelerden gelen göçmen topluluklarının dar alanlarda karışmasıyla yeni bileşimler teşkil ettiğidir. Ön damak ünsüzlerinin Ştokavcadaki çift varyantlı yansımaları ise bunu somutlayan bir vaka incelemesi olarak 15. yüzyıldan 18. yüzyıla uzanan kronolojik delillerle işlenmektedir.

Karamanlılara müstakil bir bölüm (4. bölüm) ayıran Stachowski, bu topluluğun menşei hakkındaki Yunan, Türk ve Balkan faraziyelerini sırasıyla tahkik etmekte ve şahsen Yunanilik ihtimaline meylettğini ifade etmekle beraber Karamanlı topluluğunun muhtemelen Hazarlar, Peçenekler, Uzlar gibi başka başka Türki unsurları da bünyesinde barındıran karışık bir “Yunan–Türki” kökene sahip olduğunu ileri sürmektedir. Kitabın bu bahiste hassaten altını çizdiği nokta, elimizde sağlam bir Karamanlıca sözlüğün ve filolojik tenkitli metin neşirlerinin hâlâ bulunmadığı, dolayısıyla bu dilin Anadolu ve Rumeli ağızları arasındaki mevkiinin tayin edilemediğidir. Meseleyi büsbütün girift kılan bir başka husus da Karamanlılar arasında akıcı Rumca bilen, iyi Rum mekteplerinden yetişmiş ve fasih Osmanlı Türkçesine de vâkıf bir aydın tabakasının teşekkül etmiş olmasıdır. Bu zümrenin yayınları, ilk dönem Karamanlıca eserlerin sade dilinden Osmanlıcanın süslü nesrine doğru bir üslup intikali göstermektedir.

Gagavuzlara ayrılan 5. bölümde ise Stachowski, Tadeusz Kowalski’nin 1933’te ortaya koyduğu ve o tarihten beri kaynağına dönülüp teyit edilmeden bir nas suretinde tekrarlanagelen üç katman (Kıpçak alt katmanı, Osmanlı öncesi güneyli topluluklar, Osmanlı kolonizatörleri) tezini yeniden tetkik ederek bu üç tabakanın ikiye indirilebileceğini, hatta indirilmesinin elzemliğini savunmaktadır. Bu bölümde, Kowalski’nin *le turc danubien* kavramı altında Deliorman Türkçesi ile Gagavuzcayı tek bir öbekte topladığı ve Gagavuzcanın müstakil bir dil değil bir Türk ağzından ibaret olduğunu tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde yazdığı anımsatılarak bu temel görüşün, üç katman fikrinin cazibesi altında unutulduğu ihtar edilmektedir.

Gagavuz etnoniminin Keykâvus’tan geliştiği yolundaki Wittek faraziyesi, tarihsel çerçevenin omurgasını oluştururken, Gagavuzcanın Balkan dilleriyle ilişkisi gramer düzleminde somut göstergelerle takip edilmektedir: Yönelme hâli ekinin ayırt ediciliğini yitirerek yükleme hâliyle birleşme eğilimi, Bulgarca seslenme hâli (vokatif) eklerinin Gagavuzcaya

intikali ve orada yepyeni bir isim hâli ulamı olarak işlemeye başlaması, ön seste y- türemesinin bir ses eğiliminden ziyade neredeyse bir ses kuralına dönüşmesi ve ön sesbirimsel damaksıllaşmanın Türki diller arasında yalnızca Gagavuz, Kuzey Karay ve Ermeni-Kıpçak lehçelerine has olması gibi olgular, bu dilin Balkan ligine tam üye sayılamayacağını ama ligden büsbütün hariç de tutulamayacağını gösteren dereceli bir Balkanlaşma resmi çizmektedir.

6. bölümde derinlemesine ele alınan çeviri yazılı metinler, ünlü gösterimindeki hassas ayrımlamalar, yazarların kelimeleri ölçünlü imlaya bağlı kalmaksızın duydukları şekilde kaydetmiş olmaları ve bu eserlerin bilhassa gündelik sokak Türkçesindeki bazı ses bilgisi verilerini görünür kılmaları hasebiyle Balkan araştırmaları için fasih edebî metinlerden daha sağlam bir malzeme kaynağı olarak konumlandırılmaktadır.

Bu çerçevede *Gennadius'un Amentüsü*, en eski Karamanlı metinleriyle irtibatı ve tarihlendirilme güçlükleri bakımından tartışılmakta; Georgievits'in 16. yüzyıl tanıklığı, düz ünlülerin yuvarlaklaşması ve *a* ile *ı* nöbetleşmesi gibi ses bilimsel meselelerin sınanması için bir tür laboratuvar olarak kullanılmakta; Meninski'nin *Thesaurus'u*, 17. yüzyıl konuşma dilindeki biçimleri *vulg.* (*vulgo*) kaydıyla muhafaza etmesi dolayısıyla Balkan dillerindeki alıntı kelimelerin etimonları için en isabetli kaynak olarak takdim edilmekte; Uskûfî'nin 1631 tarihli kafiyeli sözlüğü ise Balkan-Türk sözlükçülüğünün başlangıç noktası olarak ve eserdeki Türkçe iyelik ekinin Slavca kelimeye tatbiki gibi biçim bilimsel temas izleri bakımından değerlendirilmektedir.

Söz diziminde yaklaşma odağı, kitabın bir başka kuvvetli hattı addedilebilir. Rumeli Türk ağızlarında görülen dizilim esnekliği ile yan cümle kuruluşlarında edatlaşma/adlaştırma tercihleri, Makedonca ve Sırpça gibi alıcı dillerdeki çözümlerle birlikte tarihsel derinlik ve çağdaş kesit muvacehesinde ele alınıyor. Benzerliklerin sebep-i hikmeti kestirme yoldan “temas”a hamledilmek yerine, tipolojik yakınlığın üretebileceği “benzer sonuç-farklı yol” ihtimali gözetiliyor; örnek-karşı-örnek-dönemlendirme düzeniyle bulgular tartışılıyor.

Bu yaklaşım, edatlaşma yolları, adlaştırma usulleri ve dizilim esnekliğini temas yoğunluğuna duyarlı göstergeler olarak nazarlara arz ederken “lig” tartışmasını da keskin üyelik ulamlarından çıkarıp dereceli bir çerçevede tadil ediyor. Yazar, sadece yüzeysel eş zamanlı karşılaştırma yerine metin tarihi, etnografya ve dinler tarihi verilerini de işin içine çekerek her bir

örneği muazzam genişlikte bir kültürel bağlama yerleştiriyor; Wendt'inki gibi önceki çalışmalara hem esastan hem usulden etraflıca eleştiriler getiriyor. Wendt'in Rumencedeki Oğuzca ve Kıpçakça alıntı katmanlarını ayırmak için kurduğu 51 fonetik kuralın mekanik bir turnusol testi olarak neden işleyemeyeceğini, kelimelerin farklı dönemlerde, farklı ağızlardan ve bazen Slav araçlar üzerinden alıntılanmış olmasını göstererek ortaya koyuyor; *otağ/odaie* örneğinde Wendt'in Çağatayca ve Kıpçakça kaynak arayışını ağız tarihi ve *perintegrasyon* (metanaliz-yanlış bölümlleme) verileriyle çürütüyor.

Ödünçleme başlığında odak, sözlük maddelerinin aktarımını aşarak biçimin işleyişine taşıyor. Türkçeden geçen Farsça kökenli yapım unsurlarının Balkan dillerinde eklenerek yerleşmesi, Türkçeden geçen fiillerin alıcı dillerde yeni çekim ve türetim kalıplarına uydurulması, Ştokavca/Arnavutça/Bulgarcada alıntı fiiller temelinde söz yapımı, kalıp alıntılarının zamanla üretken örüntülere dönüşmesi gibi süreçler, şekil benzerliğinin ötesinde işlev denkliği aranarak tartışılıyor. Bu tartışmanın en somut ayağında, Türkçe fiillerin Balkan dillerine mastar gövdesi olarak mı yoksa emir 2. tekil şahıs ve görülen geçmiş zaman 3. tekil şahıs gibi çekimli biçimler olarak mı geçtiği sorgulanmakta; Ştokavca, Arnavutça ve Bulgarcada *-is*'in yanında *-dis* ve *-tis* biçimlerinin türeyişi üzerinden geleneksel gövde yaklaşımı ile yazarın önerdiği çekimli biçim yaklaşımı karşılaştırılmaktadır. Üretkenlik, dağılım ve değişke rekabeti gibi ölçütler devreye girdiğinde temas, tekil sözlerin anlatısı olmaktan çıkarak biçim bilimsel davranışın tarihçesine dönüşüyor; ortaya bölgeler ve dönemler arasında karşılaştırılabilir bir tipoloji imkânı çıkıyor.

Kitap, bunların ötesinde Roman etnolektlerinin Oğuzca ve Kıpçakça unsurların Balkanlar'a nüfuzunda üstlendiği muhtemel taşıyıcı işlevini, Karagöz tiplerindeki dilsel temsil imkânlarıyla orta oyununda bunlardan faydalanılmayışı gibi sahne-dil münasebetlerini, Makedonca Yahudi mizahındaki beklenmedik Türkçe geçişlerini, Gagavuzca İncil tercümelerindeki Arapça ve Farsça kökenli ıstılahatın Karamanlıca üzerinden izahını ve Rumence *odaie* örneğinde *perintegrasyon* yoluyla yeni bir etimolojik ihtimalin ihdasını da tartışmakta olup bu vaka incelemeleri, teklif edilen Rumeli bilimi çerçevesinin tatbik genişliğini ayrıca zenginleştirmektedir. Kitabın 16 sayfalık kaynakçası yaklaşık 200 müstakil çalışmayı en az 11 ayrı dilde (Almanca, İngilizce, Lehçe, Fransızca, Türkçe, Rusça, Bulgarca, Sırpça, Rumence, Arnavutça, İtalyanca) bir araya getirmektedir. Bu genişlik, eserin yalnızca tek bir millî Türkoloji

geleneğinden değil, Balkanistik ve Slavistik başta olmak üzere ilgili bütün havzalardan da beslendiğini imlemektedir.

Rumeli Bilimine Giriş, tartışmayı yeni veri yığınlarıyla büyütmekten çok, eldeki dağınık malzemeyi tavizsiz bir intizamla tarif ve tasnif eden titiz bir yöntem kitabı edası taşıyor. Terminolojik berraklık, tek-alfabeli çevrim mantığı ve söz dizimi-morfoloji ekseninde kurulan işlev temelli okuma, Balkan izleğini üstünkörü yargılardan arındırıp ölçülebilir kıstaslara bağlıyor. Kitapta, Rumeli ağızlarının Anadolu ağızlarının bir tür devamından ibaret olmadığı, hususi bir Rumeli bilimi donanımı kesbedilmeden Rumeli ağızlarının kâmilten araştırılamayacağı ısrarla vurgulanıyor. Karamanlı ve Gagavuz dil ve kimliklerine ışık tutmada ihtiyatla icra edilen denemeler de kitabın mimarisinin sahici bir araştırma çerçevesi sunduğunu ikna edici biçimde ortaya koyuyor. Karamanlıların kökeni etrafındaki üç rakip varsayımın (Yunan, Türk, Balkan) tartışılması ve Karamanlıcanın henüz yetkin manada ne sözlüğü ne tenkitli metin neşri bulunan, büyük ölçüde işlenmemiş bir ağız olduğunun tespiti, kitabın kuşatıcı keskinliğini somutlaştıran dikkat çekici örneklerdendir.

Stachowski'nin *Rumeli Bilimine Giriş* teklifi, birbirlerinin bilgi birikimlerine yabancı kalmış iki alanın çalışanlarını bir araya getiren, Balkan bilimciye Türkoloji anahtarlarını, Türkoloğa da Balkanlar'ın veri kapılarını açan işlevsel bir köprü metin olmakla kalmıyor, sınanabilirlik ve aktarılabilirlik şartlarını önceleyen bilimsel bir müşterek de sunuyor. Kapsamının bilinçli sınırlılığıyla beraber kitap hem alan dışı genellemeleri dizginleyen hem de yeni derlem çalışmalarına açılan kapıları imleyen tutarlı ve kuşatıcı bir bütünlük vaz ediyor; bir *Giriş* kitabından beklenecek bilimsel temkin ve eleştirel teraziye fazlasıyla taşırken yazarının kitabın başındaki “ders kitabı değildir” ikazını tekzip etmeden alanın sadece erbabına değil heveskârlarına da hitap etmeyi biliyor. Okurlarının alanyazının kavramlarıyla ünsiyet kurmasını, kaynak evrenini görmesini ve saha merakı kazanmasını sağlıyor; hem Balkanistler (ve Slavistler) hem Türkologlar hem de genel okur için “neden böyle bir kitap gerekiyor?” sorusunu müdellel bir surette cevaplandırıyor ve nihayetinde teklif ettiği terminolojik berraklık ve delillendirme düzeni sayesinde bu sahada bundan sonra yapılacak her çalışmanın hesaplaşmak zorunda kalacağı bir zemin inşa ediyor.